

Radni kontingent i aktivno stanovništvo SR Hrvatske u razdoblju 1961-1971

Alica Wertheimer-Baletić

Ekonomski fakultet
Zagreb, Trg Johna F. Kennedyja 6

Revija za sociologiju, God. VI, 1976 (2—3, travanj—rujan): 40—53

Ekonomski je interes svakog društva da što veći broj njegovih članova bude ekonomski aktivan, ali je očividno da cijelo stanovništvo ne može biti aktivno. Dio stanovništva ne može biti aktivan stoga što je previše mlad ili star, bolestan ili invalidan, te nije radno sposoban, ili nije aktivan zbog nekih socijalnih razloga koji ograničavaju njegovu ekonomsku aktivnost (omladina na školovanju, žene koje nisu ekonomski aktivne zbog rađanja i odgoja djece ili zbog običaja u nekim sredinama i sl.). Ipak, za formiranje aktivnog stanovništva od presudne je važnosti radna sposobnost — temeljna mogućnost može li netko biti ekonomski aktivan ili ne. S obzirom da je radna sposobnost prvenstveno vezana uza životnu dob, struktura stanovništva po dobi pruža vrlo korisne indikacije o okvirima u kojima se može formirati aktivno stanovništvo.

Međutim, radna sposobnost u širem smislu jest i povijesna kategorija. Ona zavisi od vrste poslova, tehnologije proizvodnje, potrebnih stručnih znanja, fizičke i psihičke sposobnosti, itd., pa ne postoje jedinstvene granice radne sposobnosti. Prelazeći sve više od poljoprivrednog rada na industrijski, donja se granica ekonomski aktivne dobi sve više pomiče gore. Dok u poljoprivredi, na primjer, i starija djeca mogu biti aktivna, industrijska zanimanja traže potpunu fizičku i psihičku zrelost. Fizička i psihička sposobnost kriteriji su i za gornju granicu ekonomske aktivnosti. Sa starenjem one slabe tako da nakon određene dobi ekonomska aktivnost normalno prestaje (iako između pojedinaca i vrsta zanimanja postoje znatno razlike). Uzima se da prestanak radne sposobnosti nešto ranije nastupa kod žena, pa je i struktura stanovništva po spolu činilac formiranja aktivnog stanovništva.¹

Zbog spomenutih razloga u ukupnom se stanovništvu određuje kontingent osoba koje su u načelu, s obzirom na dob, radno sposobne. Taj kontin-

¹ Ekonomsko značenje strukture stanovništva po dobi i spolu proizlazi prije svega iz činjenice što je ona temelj fiziološke podjele rada. Na to je posebno ukazivao Marx (Vidi: Kapital I, str. 298). Međutim, iako je podjela rada prema fiziološkom kriteriju dominirala u primitivnim društvima, ta struktura i u suvremenom društvu još uvijek zadržava određeno značenje (osobito u nekim posebnim vrstama poslova i zanimanja). U nedovoljno razvijenim zemljama s pretežno poljoprivrednim radom, značenje fizioloških okvira u društvenoj podjeli rada veće je nego u razvijenom društvu.

STANOVNIŠTVO SR HRVATSKE

gent stanovništva nazivamo radnim kontingentom. Kriterij određivanja radnog kontingenta sasvim je formalan, jer uzima u obzir samo dob, a to ne znači da izvan radnog kontingenta nema radno sposobnih osoba, odnosno da su sve osobe unutar tog kontingenta radno sposobne. Ipak, velika većina radno sposobnih osoba ulazi u dobne granice radnog kontingenta, s izrazitom tendencijom da se cjelokupno aktivno stanovništvo regrutira iz radnog kontingenta u mjeri u kojoj seoska poljoprivreda, koja je bila glavno područje rada osoba izvan radnog kontingenta, zapošljava sve manje osoba i u mjeri u kojoj se ona sama modernizira. U našoj su statističkoj praksi granice radnog kontingenta za muško stanovništvo od navršenih 15 do navršenih 65 godina, a za žensko stanovništvo od navršenih 15 do navršenih 60 godina. S obzirom na šire dobne granice radnog kontingenta za muškarce, u uvjetima uravnotežene spolne strukture stanovništva, u radnom kontingentu nešto su više zastupljeni muškarci.

Za analizu demografskih odrednica obujma i strukture aktivnog stanovništva SR Hrvatske neophodno je imati u vidu i neke važne činjenice demografskih kretanja. Bjelodano je da je na demografski razvitak SR Hrvatske utjecao niz okolnosti i procesa kojih su uzroci bili izvan samog demografskog procesa. To je demografska kretanja u SR Hrvatskoj činilo nestabilnim i neujednačenim.² Sjetimo se da od kraja 19. stoljeća demografski razvitak SR Hrvatske obilježavaju veliki potresi: posljedice dvaju svjetskih ratova, velike epidemije gripe 1918—1919, intenzivna emigracija do Prvog svjetskog rata i velik odlijev naših građana na rad u inozemstvo tokom šezdesetih godina. Osobito su emigracije trajno negativno djelovale na demografski razvitak Hrvatske, jer su, pored drugih faktora privremena djelovanja, trajno narušavale strukturu stanovništva po dobi i spolu. Stoga ne začuđuje činjenica da Hrvatska u 20. stoljeću, u odnosu na ostale republike, bilježi najmanje povećanje ukupnog stanovništva i da se udio njezina stanovništva u ukupnom stanovništvu Jugoslavije neprestano smanjuje, da među svim republikama ima najstarije stanovništvo, da joj je stopa neto produkcije ispod jedinice i da ima najveće viškove žena u odnosu na muško stanovništvo.³ Proces demografske tranzicije, tj. prijelaz s visokih stopa nataliteta i mortaliteta na niske stope nataliteta i mortaliteta, uz veoma nisku stopu prirodnog priraštaja, izvršen je u SR Hrvatskoj dosta ubrzano, brže nego što bi se normalno očekivalo prema stupnju njezina ekonomskog i socijalnog razvitka. Demografski procesi u SR Hrvatskoj postepeno se smiruju, ali će se negativne posljedice strukturnih neuravnoteženosti još osjećati. Osim toga stanovita stabilizacija primjetljiva je na razini koja sa stajališta dugoročnog ekonomskog razvitka nije zadovoljavajuća. To se osobito očituje u predvidivim kretanjima aktivnog stanovništva.

Sa stajališta analize raspoloživih radnih resursa potrebno je naglasiti da bitnu značajku promjena u dobnoj strukturi pučanstva SR Hrvatske čini demografsko starenje njezina stanovništva koje je u posljednjem međupopi-

² Vidi: Wertheimer-Baletić, Alica, *Stanovništvo SR Hrvatske — Studije*, »Obzor«, Skolska knjiga, Zagreb 1971.

³ O tome detaljnije: Friganović, Mladen i Pavić, Pero, *Uzroci i posljedice demografskih kretanja u SR Hrvatskoj u razdoblju 1961—1971*, Knjiga I i II, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1973. i 1974.

REVIJA ZA SOCIOLOGIJU

snom razdoblju intenzivirano.⁴ Tendencija neprestanog opadanja nataliteta nakon godine 1954. i pored izvjesne tendencije njegove stabilizacije u posljednje tri-četiri godine, lagani porast općih stopa mortaliteta (određen tendencijom promjena starosne strukture), te negativni saldo vanjskih migracija — glavni su faktori procesa neprestanog snižavanja kontingenta mladih i osjetnog povećanja staračkog kontingenta (tablica 1).

Tablica 1

Dobna struktura stanovništva SR Hrvatske

	Kontingent mladih (0—14 godina)	Radni kontingent 15—65 (muškarci) 15—60 (žene)	Starački kontingent preko 65 (muškarci) preko 60 (žene)
1961	1,132.107	2,614.519	408.517
1971	1,002.489	2,843.979	555.476
Apsol. promjena	—129.618	+229.460	+146.959
Indeks 1961/1971	88,55	108,78	135,97
<i>Struktura (u %)</i>			
1961	27,25	62,92	9,83
1971	22,77	64,61	12,62

Izvor: Popis stanovništva 1961. i 1971.

Ukupno stanovništvo SR Hrvatske povećalo se od 4,159.696 u godini 1961. na 4,426.221 u 1971.⁵ Međutim, njegova se dobna struktura između dva popisa znatno izmijenila. Osnovne su promjene slijedeće:

(a) Broj mladih apsolutno se i relativno smanjio. U 1971. bilo je gotovo 130 tisuća mladih manje nego u 1961. Dok je ukupno stanovništvo poraslo za 6,41%, broj mladih smanjio se za 11,45%. To je posljedica dosta naglog opadanja nataliteta nakon 1954. Udio mladih u ukupnom stanovništvu opao je od 27,25% na 22,77% ili za 4,48 postotnih poena.

(b) Veličina radnog kontingenta apsolutno se i relativno povećala. U 1971. bilo je u radnom kontingentu gotovo 230 tisuća ili 8,78% osoba više nego u 1961. Radni kontingent, dakle, rastao je brže od ukupnog stanovništva, pa je i njegov udio povećan od 62,92% na 64,61%. To je povećanje uglavnom posljedica ulaska u radnu dob brojnijih generacija rođenih neposredno poslije rata.

(c) Značajno se povećao i broj osoba staračkog kontingenta: povećanje iznosi 147 tisuća osoba ili 35,97%. Udio staračkog kontingenta u ukupnom stanovništvu povećao se od 9,83% na 12,62%.

Također se može zaključiti da je koeficijent ukupne dobne ovisnosti (omjer stanovništva izvan radnog kontingenta prema radnom kontingentu) smanjen, i to od 58,93% na 54,78%. Međutim, ako ukupnu dobnu ovisnost rasčlanimo na dio koji se odnosi na kontingent mladih i na starački kontingent, dobivamo značajno smanjenje opterećenosti stanovništva u radnom kon-

⁴ Vidi detaljnije: Friganović, Mladen i Pavić, Pero, ibidem, Knjiga II.

⁵ Zbrojevi u gornjoj tabeli razlikovali bi se od onih u tekstu za broj onih kojima popisom nije utvrđena dob, ali se radi o zanemarivoj razlici.

STANOVNIŠTVO SR HRVATSKE

tingentu brojem mladih i osjetno povećanje opterećenosti starijim osobama. Koeficijent opterećenosti mladima opao je sa 43,30% na 35,25%, a koeficijent opterećenosti staračkim stanovništvom porastao je od 15,62% na 19,53%. To znači da se *sadržaj dobne ovisnosti* promijenio u pravcu veće relativne i apsolutne zastupljenosti staračkog stanovništva, što bitno utječe na perspektive reprodukcije ukupnog stanovništva i radne snage,⁶ a ima i neposredne ekonomske i socijalne posljedice jer mijenja strukture potražnje, načina života, ponašanja i sl.

Za ocjenu stvarnih okvira formiranja radne snage, kao i njezine kvalitete, nije dovoljno samo utvrditi kretanje veličine radnog kontingenta nego i promjene njegove dobne strukture po manjim dobnim kategorijama (tablica 2).

T a b l i c a 2
Dobna struktura radnog kontingenta stanovništva SR Hrvatske 1961. i 1971.

Dobna skupina	1961		1971	
	Broj	Postotak	Broj	Postotak
15—19	292.933	11,20	392.194	13,79
20—24	337.127	12,89	367.463	12,92
25—29	358.165	13,70	276.268	9,71
30—34	344.091	13,16	331.175	11,64
35—39	293.205	11,21	354.804	12,48
40—44	186.271	7,12	336.731	11,84
45—49	236.464	9,04	284.760	10,01
50—54	262.000	10,02	178.496	6,27
55—59	223.503	8,55	219.246	7,71
60—64 (muški)	80.310	3,07	102.842	3,62
Ukupno radni kontingent	2,614.519	100,00	2,843.979	100,00

Izvor: Popis stanovništva 1961. i 1971.

U tablici 2 jasno dolazi do izražaja neujednačenost dobnih skupina stanovništva u radnom kontingentu SR Hrvatske. U strukturi radnog kontingenta 1961. dominiraju generacije rođene između dva rata, kojima je između 20 i 40 godina. Generacija rođena u ratu nešto je smanjena. Vidljiv je, međutim, veliki gubitak generacija između 40 i 50 godina. Ta je generacija krnja jer je rođena u vrijeme Prvoga svjetskoga rata i jer ju je najteže pogodio i Drugi svjetski rat.

Godine 1971. dobna je struktura radnog kontingenta ujednačenija. Uz generacije rođene između dva rata već počinju dominirati generacije rođene poslije rata. Prorijeđene generacije rođene u vrijeme Prvoga svjetskog rata sve se više pomiču prema gornjoj dobnjoj granici radnog kontingenta i u dobnjoj strukturi radnog kontingenta postepeno gube važnost. Generacija rođena u toku Drugoga svjetskog rata svojim smanjenim brojem odskače od okolnih generacija. Također se jasno primjećuje tendencija laganog starenja radnog kontingenta: dok je u 1961. u radnom kontingentu bilo 62,16% osoba mlađih

⁶ Ako ocjenjujemo dobnju strukturu stanovništva SR Hrvatske prema onče poznatoj tipologiji Gustava Sundbärga, rađenoj na osnovi fertilnih kontingenata, proizlazi da je dobnja struktura stanovništva u razdoblju 1961—1971. poprimila značajke bliske regresivnom tipu. Za regresivan tip dobne strukture karakterističan je po Sundbärgu udio mladih od 20%, a on u SR Hrvatskoj 1971. iznosi 22,7%.

REVIJA ZA SOCIOLOGIJU

od 40 godina, njihov je udio u 1971. smanjen na 60,54%. Osobito je vidljiv porast udjela dobnih skupina između 35 i 50 godina, koji se sa 26,37 povećao na 34,33%. To je, s jedne strane, povezano uz pomicanje ratom okrnjenih generacija u starije dobne grupe, a, s druge, naglašava buduću tendenciju povećanja u radnom kontingentu broja stanovnika iznad 50 godina starosti (u toku narednih petnaest godina). Inače, valja istaći da su u razdoblju 1961—1971. promjene u dobnj strukturi radnog kontingenta dosta izrazite i to ne samo u pogledu starenja nego i u smislu nestabilnosti, neujednačenosti njegove dobne strukture. Pokazuju se, naime, nagle promjene koje se izražavaju u neprestanim smjenama krnjih generacija s brojnijim generacijama, i obrnuto.

Dodatnu informaciju o radnom kontingentu stanovništva pruža njegova struktura po spolu. Radni konginent muškog stanovništva per definitionem veći je nego kod ženskog. Kretanje strukture radnog kontingenta po spolu prikazano je u tablici 3.

Tablica 3
Struktura muškog i ženskog stanovništva SR Hrvatske po dobi 1961. i 1971.

Dobne grupe	1961		1971	
	Broj	Postotak	Broj	Postotak
	Muškarci			
0—14	575.108	28,99	510.964	24,02
15—64	1.288.811	64,96	1.445.105	67,93
65 i više	120.055	6,05	171.108	8,04
	Žene			
0—14	556.999	25,65	491.525	21,61
15—64	1.325.704	61,06	1.398.865	61,49
60 i više	288.462	13,29	384.370	16,90

Izvor: Popis stanovništva 1961. i 1971.

Ukupno muško stanovništvo između dva popisa povećalo se za 7,7%, a žensko za 5,2%. Muško stanovništvo i apsolutno je više poraslo od ženskoga (za oko 39.000), ali je glavni izvor ove razlike porasta niža »baza« muškog stanovništva. Naime, u 1961. žena je bilo 187.288 ili 9,4% više nego muškaraca. I u radnom kontingentu postojala je jaka neravnoteža između ženskog i muškog stanovništva, koja zbog širih dobnih granica radnog kontingenta za muško stanovništvo na prvi pogled nije uočljiva. No i u ovako određenom radnom kontingentu bilo je više žena nego muškaraca i to za gotovo 37.000 ili 2,8%. Ako bi se uzele iste dobne granice radnog kontingenta za muško i žensko stanovništvo, ta bi razlika bila znatno veća: iznosila bi čak 137 tisuća (10,7% više).

Iako se neravnoteža u 1971. ublažila, ona je još uvijek znatna. Ukupnog stanovništva bilo je u godini 1971. 148.125 ili 6,9% više nego muškog. U radnom kontingentu već su prevladali muškarci, te je muškaraca bilo 46.240 (ili za 3,3%) više nego žena; ali ako uzmemo iste dobne granice za muško i žensko stanovništvo (15—64 godine), žene su opet u većini (za 82.178 ili za 5,7%).

Ova tendencija uravnoteženja strukture ukupnog stanovništva i radnog kontingenta prema spolu posljedica je postepenog odumiranja generacija u

STANOVNIŠTVO SR HRVATSKE

kojima je muško stanovništvo bilo osobito prorijeđeno, te djelomice imigracije pretežno muškog stanovništva iz drugih republika. Međutim, ovo uravnoteženje nije dovršeno i SR Hrvatska između svih republika ima i u 1971. najneujednačeniju strukturu stanovništva prema spolu.

Dobne strukture muškog i ženskog stanovništva SR Hrvatske također se znatno razlikuju, s tim da je razlika u 1971. čak nešto povećana. Dok se radni kontingent u muškom stanovništvu između 1961. i 1971. povećao od 64,96% na 67,93%, dotle se radni kontingent ženskog stanovništva manje promijenio (1961. iznosio je 61,06%, a 1971. 61,49%). To objašnjavamo prvenstveno pomicanjem u starije dobne grupe (preko 50 godina) krnjih, a ulaskom u radnu dob brojnijih poslije rata rođenih generacija muškog stanovništva. Zatim, muško stanovništvo izvan radnog kontingenta i relativno i apsolutno manje je od ženskog stanovništva izvan radnog kontingenta. Dio muškaraca izvan radnog kontingenta godine 1961. iznosio je 35,04%, a godine 1971. 32,06%; žena izvan radnog kontingenta godine 1961. bilo je 38,94%, a 1971. bilo je 38,51%, Udio mladih u muškom pučanstvu opada ali je veći nego u ženskom: godine 1961. iznosio je 28,99%, a 1971. 24,02%; u 1961. za žene iznosio je 25,65%, a u 1971. bio je 21,61%. Međutim, udio kontingenta starih osoba više je nego dvostruko veći kod žena nego kod muškaraca: kod muškaraca iznosio je 6,05% u 1961. i 8,04% u 1971, a kod žena 13,29% u 1961. i 16,90% u 1971.

Kao što se iz gornjih podataka daje zaključiti, *dobne strukture muškog i ženskog stanovništva u navedenom su se razdoblju znatnije mijenjale u smjeru smanjenja udjela mladih, a povećanja udjela radnog i staračkog kontingenta.*⁶ Kod muškog se stanovništva povećanje osobito odnosi na radni, a kod ženskog stanovništva na starački kontingent.

Za poblizu ocjenu okvira formiranja aktivnog stanovništva (radne snage) potrebno je razmotriti i dobne strukture radnog kontingenta za muškarce i žene, te promjene koje su u njima nastale između dva popisa (vidi tablicu 4).

Tablica 4

Dobna struktura radnog kontingenta muškog i ženskog stanovništva SR Hrvatske 1961. i 1971.

Dobne grupe	1961				1971			
	Muškarci		Žene		Muškarci		Žene	
	Broj	Postotak	Broj	Postotak	Broj	Postotak	Broj	Postotak
Ukupno	1,288.811	100,00	1,325.704	100,00	1,445.109	100,00	1,398.869	100,00
15—19	147.610	11,45	145.323	10,96	199.876	13,83	192.318	13,75
20—24	171.499	13,31	165.628	12,49	191.155	13,23	176.308	12,60
25—29	180.524	14,01	177.641	13,40	141.398	9,78	134.870	9,64
30—34	169.091	13,12	175.000	13,20	165.132	11,43	162.034	11,58
35—39	126.965	9,85	166.240	12,54	179.416	12,42	175.388	12,54
40—44	81.891	6,35	104.830	7,91	165.457	11,45	171.274	12,24
45—49	106.054	8,23	130.410	9,84	122.474	8,47	162.286	11,60
50—54	121.469	9,42	140.531	10,60	77.179	5,34	101.317	7,24
55—59	103.402	8,02	121.101	9,06	96.176	6,66	123.070	8,80
60—64	80.310	6,23			102.842	7,12		

Izvor: Popis stanovništva 1961. i 1971.

Iz podataka u tablici 4 proizlazi: (a) da su dobne strukture radnog kontingenta muškog stanovništva i 1961. i 1971. neujednačenije nego ženskog, te (b) da su dobne strukture radnog kontingenta i muškog i ženskog stanovništva u 1961. neujednačenije od odgovarajućih struktura u 1971. Činioci neravnoteže jesu gubici stanovništva, prvenstveno u Drugom svjetskom ratu, te pad nataliteta u oba svjetska rata. Utjecaj tzv. direktnih gubitaka stanovništva u Prvom svjetskom ratu na dobnu strukturu radnog kontingenta nestaje već 1961. Pad nataliteta u toku ratova podjednako pogađa muško i žensko stanovništvo, ali se direktni ratni gubici znatnije osjećaju na muškom, što jasno dolazi do izražaja u generaciji staroj 35—50 godina u 1961, odnosno 45—60 godina u 1971. Inače, dobne strukture radnog kontingenta muškog i ženskog stanovništva dosta su slične, ali se ne smije gubiti iz vida da radni kontingent muškaraca ima per definitionem jednu petogodišnju skupinu više, što se očituje na dobnu strukturu u cijelosti.

Osnovna kaarkteristika promjena radnog kontingenta stanovništva SR Hrvatske između 1961. i 1971. jest, dakle, njegov porast uvjetovan ulaskom u radnu dob brojne generacije rođene odmah nakon rata i izlaskom iz radne dobi prorijeđene generacije muškaraca kojoj je godine 1961. bilo 55—64 godina, i generacije žena u dobi 50—59 godina (premda je razlika između priljeva i odljeva iz radnog kontingenta bila mnogo veća kod muškaraca nego kod žena). Koeficijent zamjene (omjer onih koji su ušli u radni kontingent prema onima koji su izašli) iznosio je kod muškaraca 2,13%, a kod žena 1,41%.⁷ To znači da je u SR Hrvatskoj između 1961. i 1971. ponuda radne snage, osobito muške, bila veoma intenzivna pogotovu što u nas još uvijek mnogo veći dio muškaraca nego žena traži zaposlenje. Porast radnog kontingenta bio je, dakle, praćen i značajnom promjenom njegove strukture po spolu, koja je implicirala intenziviranje ponude rada, u odnosu na prethodno razdoblje, a uz istodobno manju potražnju rada.

Prethodna razmatranja o radnom kontingentu stanovništva uvela su nas samo formalno, preko ispitivanja formalnih okvira formiranja aktivnog stanovništva, u analizu ekonomske aktivnosti. Sada ćemo razmotriti stvarno kretanje aktivnog stanovništva i promjene njegove strukture, kao posljedicu brojnih demografskih, ekonomskih i socijalnih faktora. Pri tome valja imati u vidu da je aktivno stanovništvo povijesna kategorija, kategorija koja se znatno razlikuje od jednog društva do drugog, od jedne povijesne epohe do druge. Međunarodne su usporedbe aktivnog stanovništva stoga dosta otežane, jer ono u raznim zemljama ima različit sadržaj i statistički tretman. Aktivno stanovništvo, osim toga, samo po sebi nije nikakav pokazatelj društveno-ekonomskog razvoja, jer ono govori samo o radnom angažmanu, a ne govori ništa o karakteru rada.

Aktivno stanovništvo predstavlja *raspoloživu radnu snagu* u datom momentu i pod datim društveno-ekonomskim uvjetima, *ukupnu* ponudu radne snage. Djelatnost osoba u aktivnom stanovništvu ne mora biti proizvodna u smislu marksističke ekonomske teorije, njihov rad ne mora biti neposredno

⁷ U godini 1971, a i kasnije, sve do 1985. godine, SR Hrvatska ima jedan od najnižih koeficijenata zamjene, a to ima veoma značajne demografske i ekonomske reperkusije. Radi komparacije s ostalim republikama vidjeti: Wertheimer-Baletić, Alica: »Demografski okviri ponude radne snage u Jugoslaviji«, *Ekonomist*, No 1—2/1974.

STANOVNIŠTVO SR HRVATSKE

proizvodan, važno je da se njime ostvaruje neki prihod. Stoga aktivno stanovništvo čine jednako proizvodni i neproizvodni radnici.

Aktivno stanovništvo temeljna je kategorija analize stanovništva kao proizvodnog faktora. Poznavanje njegova broja, dinamike i strukture bitan je element dugoročnog planiranja ekonomskog i društvenog razvoja. Ono predstavlja jednu od najvažnijih odrednica radnog potencijala društva (uz veličinu radnog vremena, strukturu rada po kvalifikacijama, organizaciju rada i sl.). Premda broj aktivnih stanovnika ne kaže mnogo o tehnološkoj i društvenoj strukturi proizvodnog procesa, on u velikoj mjeri određuje brzinu, karakter i strateške pravce ekonomskog razvoja, relativne udjele pojedinih faktora u proizvodnom procesu (izbor tehnologije), itd. Međutim, koliko god stanovništvo, a posebno aktivno, utjecalo na ekonomski razvitak, ipak je obrnuta zavisnost primarnija i društveno relevantnija. Naime, razvitak proizvodnih snaga i društvena podjela rada, koja se temelji na tom razvitku, utječe jače i neposrednije na ekonomsku strukturu stanovništva nego što demografske strukture stanovništva utječu na ekonomski razvitak.

Aktivno stanovništvo SR Hrvatske 1961. brojilo je 1,954.293 osobe, a 1971. neznatno više: 2,015.918 osoba. Porast od 61.626 osoba ili 3,2%⁸ manji je, dakle, od porasta ukupnog stanovništva i od porasta radnog kontingenta. Ukupno stanovništvo, naime, poraslo je u ovom razdoblju za 6,41%, a radni kontingent za 8,78%, dok je porast aktivnog stanovništva za 3,2%.⁹ Udio aktivnog stanovništva u ukupnom stanovništvu (ili opća stopa atktivnosti) smanjio se od 47,0% na 45,5%. Istodobno su nastupile značajne promjene u strukturi aktivnog stanovništva po dobi. Struktura aktivnog stanovništva po dobi u 1961. i 1971. prikazana je u tablici 5.

Tablica 5
Aktivno stanovništvo SR Hrvatske po dobi 1961. i 1971. godine

Dobna skupina	Broj aktivnih osoba		Porast (%)	Struktura (%)	
	1961	1971		1961	1971
Ukupno	1,954.293	2,015.918	+ 3,2	100,00	100,00
10—14	11.145	6.290	—45,2	0,6	0,3
15—24	442.636	412.464	— 6,8	22,6	20,5
25—34	540.268	486.792	— 9,9	27,6	24,1
35—49	495.533	696.764	+40,6	25,4	34,6
50—64	367.128	291.991	—20,5	18,8	14,5
60 i +	94.299	115.522	+22,5	4,8	5,7
Nepoznato	2.944	6.095	—	—	—

Izvor: Popis stanovništva 1961. i 1971.

⁸ Prilikom razmatranja aktivnog stanovništva valja imati u vidu, prvo, da ono, pored ostalih, uključuje osobe na radu u inozemstvu koje su u nas bile ekonomski aktivne prije svoga odlaska na rad u inozemstvo, i drugo, da je stvarno povećanje broja aktivnog stanovništva nešto veće, jer je godine 1961. u aktivno stanovništvo još bilo ubrojeno 30.000 učenika u privredi. Da bi podaci bili precizno usporedivi, bilo bi potrebno u 1961. odbiti 30.356 osoba, pa bi povećanje za 1971. bilo za toliko veće, odnosno iznosilo bi 91.982 ili 4,8%. Razlika nije beznačajna, ali budući da gotovo svi statistički izvori daju brojku u tekstu, i da većina analitičkih razmatranja polazi od toga broja, a da učenike u privredi nismo mogli razvrstati po spolu i dobi, ostali su svi brojevi u tekstu. Što se tiče analize strukture aktivnosti ova razlika nije bitna, osim za dobnu skupinu 15—19 godina, o čemu ćemo voditi računa.

⁹ Diskrepanca između veličine porasta radnog kontingenta i aktivnog stanovništva indicira da se aktivno stanovništvo na ovom području formiralo u navedenom razdoblju pod osjetno jačim utjecajem socio-ekonomskih nego demografskih činilaca. To je, mada u nešto slabijem intenzitetu, slučaj i za Jugoslaviju kao cjelinu. (S tim u vezi vidjeti osobito: Macura, Miloš, »Demografske promjene i zaposlenost«, referat na Savjetovanju *Zaposlenost i zapošljavanje u Jugoslaviji*, Savezni ekonomski savet, Beograd 1976, šapirografirano.)

Kao što se razabire iz tablice, porast aktivnog stanovništva između 1961. i 1971. znatno se razlikuje po pojedinim skupinama. Osnovno je smanjenje aktivnih u predradnoj dobi a povećanje u srednjoj i staračkoj dobi života. Velik porast aktivnih osoba zabilježen je u dobnoj skupini 35—49 godina i u dobnoj skupini preko 65 godina. Ostale su dobne skupine doživjele pad. Najveći relativni pad doživjela je dobna skupina 10—14 godina, ali je njezin ponder u ukupnoj strukturi neznatan. Ova, naime, dobna skupina u formiranju aktivnog stanovništva sudjeluje tek marginalno, s tendencijom da posve prestane da bude izvor aktivnog stanovništva zbog produženog školovanja, zabrane dječjeg rada, smanjivanja poljoprivrednog stanovništva i sl. Značajan je pad udjela dobne skupine 50—64 godine, što je svakako posljedica ulaska u ovu dobnu skupinu krnjih generacija rođenih u vrijeme Prvoga svjetskog rata i prorijeđenih generacija u Drugom svjetskom ratu.

Međutim, karakterističan je pad broja aktivnog stanovništva u dobnoj skupini 15—24 godine, s obzirom da je ukupno stanovništvo u tim dobnim granicama dosta poraslo (usporedi podatke o dobnoj strukturi radnog kontingenta). Nadalje, značajan pad dobne skupine 25—34 godine može se, naprotiv, objasniti baš smanjenim ukupnim stanovništvom u tim dobnim granicama. Dok je ukupno stanovništvo u dobnoj skupini 15—24 godine poraslo za 20,6%, broj aktivnog stanovništva iz ove dobne skupine smanjio se za 6,8%. Ovakvo dispartatno kretanje daje se — čini se ipak samo djelomično — objasniti produženjem školovanja omladine. Dio objašnjenja nalazi se i u već spomenutoj činjenici da su učenici u privredi godine 1961. bili ubrojani u aktivno stanovništvo, što je osobito povećalo njihov broj u dobnoj skupini 15—24 godina. Dio objašnjenja može se tražiti i u nepovoljnim općim uvjetima zapošljavanja u šezdesetim godinama, što je osobito pogađalo mlađu generaciju koja je prvi put tražila zaposlenje.

Različito kretanje pojedinih dobnih skupina aktivnog stanovništva očituje se i u promjenama njihova udjela između 1961. i 1971. Najveći porast zabilježila je dobna skupina 35—49 godina: od jedne četvrtine na više od jedne trećine ukupnog aktivnog stanovništva. Svoj udio povećala je i dobna skupina preko 65 godina. Ostale dobne skupine smanjile su svoj udio, a najviše dobna skupina 50—64 godine, ali nije beznačajan ni pad udjela dobnih skupina 25—34 i 15—24 godine. Ukupna struktura aktivnog stanovništva promijenila se, kako pokazuje tzv. koeficijent razlike struktura, u razmatranom razdoblju za 10,4%, što je relativno velika promjena za ove vrste struktura.

Analiza dobne strukture aktivnog stanovništva prema spolu pokazuje prije svega diferencirano kretanje muškog i ženskog aktivnog stanovništva, što se vidi iz tablice 6.

Porast ženskog aktivnog stanovništva u razdoblju 1961—1971. u SR Hrvatskoj znatno je veći od porasta muškog aktivnog stanovništva. Promjene u pojedinim dobnim skupinama muškog i ženskog stanovništva uglavnom su paralelne, s tim da su kod muškaraca u prosjeku nešto izrazitije nego kod žena. Važna je razlika u kretanju broja muškog i ženskog aktivnog stanovništva u dobnoj skupini 50—64 godine, u kojoj je broj muškaraca pao za 26,7%, a žena za 6,2%. Također je relevantna razlika u kretanju broja muškog i ženskog aktivnog stanovništva u dobnoj skupini 25—34 godine, u kojoj je muško

STANOVNIŠTVO SR HRVATSKE

stanovništvo palo za 11,7%, a žensko za 6,8%. Dok se razlika za dobnu skupinu 50—64 godine može objasniti znatno manjim brojem muškaraca nego žena u skupini, to ne vrijedi za dobnu skupinu 25—34 godine, u kojoj ima ukupno više muškog nego ženskog stanovništva. Razlog ovoj razlici očividno valja tražiti u povoljnijim uvjetima zapošljavanja žena nego muškaraca, u odnosu na prethodno razdoblje.

Tablica 6

Dobna struktura aktivnog stanovništva SR Hrvatske po spolu 1961. i 1971. godine

Dobna skupina	Broj aktivnih		Porast (%)	Struktura (%)	
	1961	1971		1961	1971
Muškarci					
Ukupno	1,220.165	1,238.959	+ 1,5	100,00	100,00
10—14	4.854	2.667	—45,1	0,4	0,2
15—24	251.660	235.248	— 6,5	20,6	19,0
25—34	339.106	299.406	—11,7	27,8	24,2
35—49	302.630	433.571	+43,3	24,8	35,0
50—64	255.078	186.902	—26,7	20,9	15,1
65 i +	65.138	77.731	+19,3	5,3	6,3
Nepoznato	1.699	3.434	—	—	—
Žene					
Ukupno	734.128	776.959	5,8	100,00	100,00
10—14	6.631	3.623	—45,4	0,9	0,5
15—24	190.976	177.216	— 7,2	26,0	22,8
25—34	201.162	187.386	— 6,8	27,4	24,1
35—49	192.903	263.193	+36,4	26,3	33,9
50—64	112.050	105.089	— 6,2	15,3	13,5
65 i +	29.161	37.791	+29,6	4,0	4,9
Nepoznato	1.245	2.661	—	—	—

Izvor: Popis stanovništva 1961. i 1971.

U skladu sa diferenciranim porastom muškog i ženskog aktivnog stanovništva u pojedinim dobnim skupinama, i dobne su se strukture muškog i ženskog aktivnog stanovništva različito mijenjale. Postoji, istina, izvjestan paralelizam tih promjena, ali su one izrazitije kod muškog nego kod ženskog stanovništva. Koeficijent sličnosti dobne skupine muškog aktivnog stanovništva 1961. i 1971. iznosio je 88,6%, a ženskog 91,2%, a to znači da se dobna struktura ženskog aktivnog stanovništva između 1961. i 1971. godine manje promijenila.

Uspoređujemo li dobne strukture muškog i ženskog aktivnog stanovništva dolazimo do zanimljivog zaključka, da su te strukture dosta slične i da se sličnost povećala u 1971. u odnosu na 1961. Naime, koeficijent sličnosti ovih struktura u 1961. iznosio je 92,5%, a 1971. čak 95,6%. To znači da struktura po spolu u SR Hrvatskoj, kao ekonomski razvijenijem području, nije osobito važan faktor dobne strukture aktivnog stanovništva. Promjene koje su u ovom desetogodišnjem razdoblju nastale u dobnjoj strukturi muškog ili ženskog aktivnog stanovništva, odvojeno uzete većeg su intenziteta nego razlike struktura koje su posljedica različitosti spola. Osnovna značajka ove razlike

po spolu jest nešto jača zastupljenost dobnih skupina do 35 godina u strukturi ženskog aktivnog stanovništva, jača zastupljenost dobnih skupina preko 50 godina kod muškaraca, dok dobnja skupina 35—49 godina pokazuje tendenciju izjednačenja muškog i ženskog aktivnog stanovništva. Opća tendencija približavanja ovih struktura posljedica je ravnopravnijeg položaja žena na radnom mjestu i u našem društvu uopće.

Ne smijemo, također, ispustiti iz vida činjenicu da je u razdoblju između 1961. i 1971. došlo do intenzivnijeg zapošljavanja naših građana u inozemstvu. Taj je proces započeo upravo početkom šezdesetih godina, te mali broj naših građana na privremenom radu u inozemstvu u vrijeme popisa 1961. nije ni registriran. U 1971. pak, popisom je ustanovljeno da je u inozemstvu iz SR Hrvatske radilo 226.200 osoba, od kojih je 194.009 osoba bilo ekonomski aktivno prije odlaska. To znači da je 11,4% aktivnog stanovništva SR Hrvatske boravilo u inozemstvu.¹⁰ Za analizu aktivnog stanovništva to je važna činjenica, jer ona diktira da razlikujemo ekonomsku aktivnost naših građana u zemlji i njihovu aktivnost u inozemstvu. Ako bismo dakle htjeli dobiti broj aktivnog stanovništva u zemlji morali bismo odbiti broj naših građana koji su aktivni u inozemstvu. Tako bi broj aktivnog stanovništva u SR Hrvatskoj, koji su tu i aktivni, iznosio u 1961. godini 1,821.909 osoba. S obzirom da je broj ekonomski aktivnih osoba na radu u inozemstvu u 1961. bio neznatan, to znači da se aktivno stanovništvo u Republici 1971, u odnosu na 1961, smanjilo za 6,8%.

Od ukupnog broja aktivnog stanovništva SR Hrvatske na radu u inozemstvu u 1971. bilo je 141.685 muškaraca, ili 11,4%, te 83.377 žena ili 10,7%. Udio muškaraca u ukupnom broju aktivnih osoba u inozemstvu iznosio je 62,9%, dok je njihov udio u ukupnom aktivnom stanovništvu SR Hrvatske iznosio 61,5%. Više nego proporcionalna zastupljenost aktivnih muškaraca u vanjskim migracijama, smanjila je njihov udio u aktivnom stanovništvu u zemlji na 60,5% (tablica 7).

Tablica 7
 Struktura aktivnih osoba iz SR Hrvatske po dobi i spolu zaposlenih u inozemstvu, te njihov udio u odgovarajućim dobnim skupinama ukupnog aktivnog stanovništva SR Hrvatske 1971.

Dobna skupina	Struktura (u %)		Udio aktivnih u inozemstvu u aktivnom stanovništvu SR Hrvatske (%)	
	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene
Ukupno	100,0	100,0	11,0	7,4
15—19	2,8	15,1	5,0	12,8
20—24	19,6	31,3	16,9	16,5
25—34	39,9	29,9	18,2	9,2
35—44	27,5	15,9	11,4	4,9
45—54	7,3	4,9	6,0	2,5
55—64	2,2	1,0	1,9	0,9
65 i više	0,4	0,3	0,7	0,5

Izvor: Popis stanovništva 1971.

¹⁰ Vidjeti s tim u vezi posebno: Baučić, Ivo, *Radnici u inozemstvu u popisu 1971. godine*, Centar za istraživanje migracija, Zagreb 1973.

STANOVNIŠTVO SR HRVATSKE

Iz podataka proizlazi da je aktivno stanovništvo na privremenom radu u inozemstvu u prosjeku mnogo mlađe od ukupnog aktivnog stanovništva u SR Hrvatskoj: 89,8% muškaraca, a 92,2% žena na radu u inozemstvu mlađi su od 45 godina. Žene na radu u inozemstvu u prosjeku su mlađe od muškaraca, jer je velika proporcija žena zaposlena već u dobi 15—19 godina, dok se muškarcima u toj dobi zapošljavaju tek sporadično. Proporcija muškaraca znatno je veća u dobi 25—44 godine u kojoj se dobi nalazi većina muškaraca zaposlenih u inozemstvu. Proporcija muškaraca veća je i u dobnim skupinama iznad 45 godina, ali je udio tih dobnih skupina i kod žena i kod muškaraca relativno malen.

Odljev mladog stanovništva na privremeni rad u inozemstvo u velikoj je mjeri utjecao na dobnu strukturu aktivnog stanovništva cijele zemlje. To se vidi i iz udjela osoba na privremenom radu u inozemstvu u ukupnom broju aktivnog stanovništva u odgovarajućim dobnim skupinama.

Zapošljavanje mladih osoba u inozemstvu dalje je pojačalo tendenciju smanjivanja broja i udjela aktivnog stanovništva u dobnim skupinama do 35 godina. Iako se građani privremeno zaposleni u inozemstvu smatraju našim aktivnim stanovništvom, ipak njihova ekonomska aktivnost izvan naše zemlje govori da je radni potencijal naše privrede manji nego što bi se moglo suditi prema broju aktivnog stanovništva. S druge strane, pitanje je u kojoj proporciji i kada će se oni vratiti u domovinu. Imajući u vidu izraženu tendenciju starenja aktivnog stanovništva SR Hrvatske i slabljenja njegove reproduktivne osnove, zapošljavanje u inozemstvu, koje dalje jača obje tendencije, moralo bi biti predmet aktivne migracione politike koja bi vanjske migracije držala u ekonomski i društveno poželjnim okvirima.

Rad aktivnog stanovništva izvor je ekonomskog blagostanja za cijelo društvo. No uz ekonomski aktivno stanovništvo u društvu postoji i neaktivno stanovništvo, koje aktivno stanovništvo mora održavati. Podjela stanovništva na aktivno i neaktivno, kao i promjene koje s vremenom nastaju u toj podjeli imaju veliku ekonomsku važnost, jer nije svejedno koliki broj neaktivnih osoba ekonomski opterećuje aktivno stanovništvo. Budući da rad aktivnog stanovništva mora osigurati potrošnju svim članovima društva, te sredstva za proširenje materijalne osnove društva i akumulaciju, onda je svako društvo prisiljeno da vrši izbor između potrošnje i akumulacije, te između potrošnje koja se neposredno veže uz radni napor i potrošnje koja zadovoljava podjednako potrebe svih članova društva, bez obzira na njihov radni angažman. Neaktivno ili uzdržavano stanovništvo važan je faktor u tom izboru, jer što je ono veće to se iz istih sredstava mora odvajati više za njegovu potrošnju, a to umanjuje mogućnosti akumulacije i mogućnosti povišenja životnog standarda stanovništva. Stoga, sa stajališta ekonomskog razvoja, velik udio uzdržavanog stanovništva u ukupnom stanovništvu, uz ostale neizmijenjene uvjete, jedan je od faktora usporavanja tempa ekonomskog razvitka.

Omjer između uzdržavanog i aktivnog stanovništva nazivamo koeficijentom ekonomske ovisnosti. On pokazuje u kojoj je mjeri aktivno stanovništvo opterećeno uzdržavanjem ekonomski neaktivnog stanovništva. Što je taj koeficijent veći, to je veći i teret koji leži na ekonomski aktivnom stanovništvu, te se smanjenje koeficijenta s ekonomskog gledišta smatra pozitivnim fak-

torom. Naravno, u društvu koje mora osigurati normalnu biološku reprodukciju, određeni stupanj ekonomske opterećenosti normalna je pojava i njegov obujam ne može pasti ispod nekih minimalnih granica. Dobna struktura stanovništva veoma je važan faktor ekonomske ovisnosti, jer dio stanovništva po dobi nije sposobno za ekonomsku aktivnost, pa tako između koeficijenata ukupne dobne ovisnosti i koeficijenata ekonomske ovisnosti postoji izvjestan paralelizam. Ali i u dobnim skupinama, koje su u granicama radno sposobne dobi, zbog različitih ekonomskih i socijalnih faktora, postoji jedan broj ekonomski neaktivnih osoba, pa i taj udio utječe na veličinu koeficijenata ekonomske ovisnosti.

Godine 1961. na ukupan broj od 1,954.000 aktivnih osoba u SR Hrvatskoj dolazilo je 2,205.000 uzdržanih, te je koeficijent ekonomske aktivnosti iznosio 1.128, odnosno na 1.000 aktivnih dolazilo je 1.128 uzdržanih. U 1971. taj se koeficijent povećao, jer je bilo 2,410.000 uzdržanih prema 2,016.000 aktivnih osoba, odnosno koeficijent ekonomske ovisnosti povećao se na 1.195. Ta tendencija ima negativno ekonomsko značenje, posebno jer se smanjuje udio mladog stanovništva, koje je reprodukcijom osnova ukupnog, pa prema tome i aktivnog stanovništva, a povećava se udio odraslih i starih osoba u uzdržavanom stanovništvu. Tako je na 1.000 aktivnih osoba 1961. godine dolazilo 669 uzdržanih osoba starih do 25 godina, a 459 uzdržanih osoba starih preko 25 godina. U 1971. na 1.000 aktivnih osoba dolazilo je 666 uzdržanih osoba do 25 godina, a 529 osoba starih preko 25 godina. Dakle, raste broj onih uzdržanih osoba koje se vjerojatno neće ekonomski aktivirati, ili čija bi aktivizacija zahtijevala posebne mjere stimuliranja zapošljavanja dok istodobno opada broj uzdržanih osoba neposredno pred aktivizacijom i kojih se najveći broj stvarno ekonomski aktivira:

Alica Wertheimer-Baletić

WORKING CONTINGENT AND ACTIVE POPULATION OF SR CROATIA
IN 1961—1971 PERIOD

(S u m m a r y)

Characteristics of populative movements in SR Croatia have stimulated the author to reesarch tendencies present in the movements of working contingent and active population, in that yugoslav republic, in the period of 1961—1971. Considerable changes have taken place in all the analysed structures of population, and particularly in the structure of population according to economic activity, in the last ten years, between the two censuses. It is evident that just the changes in that structure are most closely connected with the economic and social progress of our country. Basic trend in the economic development of SR Croatia, in the mentioned period, was further industrialization based on modern tehnology, social ownership of the menas of production and associated labor.

Changes in the analysed demographic structures are being the most direct expression of the basic characteristics and tendencies of the natural and migratory movements of population, as well as of some external factors (war influence). There was a relative and absolute decrease in the number of 0—14 years old popu-

STANOVNIŠTVO SR HRVATSKE

lation, with an increasing participation in the aging life time, in the second half of the fifties and in the sixties, caused by a fast decrease of a birth rate. The aging tendency among the working contingent of population was noticed at the same time. The fact that such an age structure comprehends basis necessary for the reproduction of active population in seventy and eighty years of age, cannot be left apart. In that case, the pressure of young generations, with regard to employment, in SR Croatia, will be perceivably less. With regard to the rates of growth of employment, anticipated for the period till 1985, the supply of manpower could be unadequate, having in mind the anticipated positive migratory balance in the interrepublic migrations. Therefore, data about the existing reserves of manpower, that comprised in the non-active part of the working contingent, in the existing agricultural reserves as well as in a group of workers coming back from abroad, should necessarily been at our disposal. Wider and more active policy of manpower appears as a necessary part of the future policy of economic progress in that area and in our whole community.

Translated by *Biserka Cesarec*